

Vajda Júlia

„Mi a púst hússal szeretjük”

Háztartásgazdálkodás a városi munkásháztartásokban*

Előljáróban röviden a háztartásgazdálkodás fogalmáról:

A háztartásgazdálkodás a háztartások mindennemű gazdasági tevékenységének együttese. Magában foglalja mindazt, amit a háztartás tagjai anyagi javaik megszerzése, megtartása, gyarapítása, megváltoztatása érdekében tesznek. A háztartásgazdálkodás eszerint olyan komplex gazdasági tevékenység, amelynek alapvető összetevői a család anyagi javaival (tárgyaival és pénzeszköz-eivel) és a család munkaerejével való gazdálkodás, az ezek megszerzésé-e, gyarapítására, illetve elfogyasztására irányuló tevékenységek együttese.

A háztartásgazdálkodást jellemző szokások alapvető kiindulópontja a család (illetve háztartás) biztonsági stratégiája. E biztonsági stratégia hivatott arra, hogy a család szokásait, normáit, cselekedeteit, a világban való mozgását olyan módon irányítsa, hogy ezáltal a család biztonságérzetét az elérhető legmagasabb szinten biztosítsa, egzisztenciális szorongásukat a legkisebbé tegye. A biztonságérzettel kapcsolatos elvárások különbözősége mentén elkülönülő háztartástípusok esetenként élesen elváló (szub)kultúrákként írhatók le: ezek olyan csoportok, amelyeket alapvetően elhatárol egymástól annak módja, ahogyan az élet egyes szféráiban, s így a háztartásgazdálkodásban is, megteremtik biztonságérzetüket, megélik a biztonságot. Emiatt másként és másként „kénytelenek” az egyes életszférákban viselkedni, ugyanazokra a problémákra más és más biztonsági stratégiát „kell” hogy kidolgozzanak.

E „kényszerűség” – mint ahogy a biztonságérzet is – „lelki” kategória, hatása intrapszichés folyamatok eredménye. A biztonság iránti igény eltérései azonban nem magyarázhatók pusztán individuális különbségekkel, hiszen ez a szocializáción keresztül szoros kapcsolatban áll a környezet kulturálisan is meghatározott viselkedési mintáival, értékeivel, normáival. A társadalmi és individuális pszichológiai tényezők tehát kölcsönösen

* A tanulmány a szerző bölcsészdoktori disszertációjának egyik – kissé rövidített – fejezete: „Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!” – variációk egy erkölcsi parancsra (Háztartásgazdálkodási típusok a salgótarjánai munkásháztartásokban) Kézirat, 1992.

hatnak egymásra, s együttesen határozzák meg a családok biztonsági, illetve háztartásgazdálkodási stratégiáit is.

Az alábbi írásomban e „társadalom-pszichológiai” szemléletből kiindulva mutatok be – 1982-es kutatási anyagokra támaszkodva – egy biztonsági stratégiát és az ahhoz kapcsolódó háztartásgazdálkodási típust. (A kutatás színhelye Salgótarján volt.)

* * *

A „városi munkás háztartások” csoportjába azok a salgótarjáni munkás-családok tartoznak, amelyeknek nemcsak hogy elsődleges jövedelemforrása a gyári munka, de kiegészítő jövedelmeik jelentős hányadát is valamilyen ipari jellegű munkatevékenység – nagyon gyakran szintén a fő munkahely – biztosítja. Ez nem jelenti azt, hogy közöttük ne fordulna elő olyan család, amely valamilyen módon kapcsolatban ne állna – általában valamely rokon család, de esetenként saját telek révén is – egy háztáji vagy kisegítő gazdasággal. E kapcsolat azonban nem jelent akkora részvételt a gazdaságban, hogy az – bármely más „hobby”-nál jobban – meghatározná a család életét.

Előfordul, hogy azok a családok, amiket a városi munkás háztartások közé sorolok, kapcsolatban állnak paraszt-munkás háztartások gazdaságaival: gyakori az olyan városi munkás háztartás, ahol például a házasfelek valamelyikének a szülei is ilyen családot alkotnak, vagy akár olyan parasztcsaládot, amelyben egyáltalán nincs jelen az ipari munkavégzés. S ez nem is csoda a falusi munkások, illetve a parasztcsaládból származó munkások magyarországi nagy arányát tekintve. Ezzel azonban el is érkeztünk e típus egyik alapvető megkülönböztető jegyéhez.

Itt ugyanis, még ha vannak is paraszti tradíciók a háttérben, szerepük nem jelentős, más tényezők ugyanis ellensúlyozzák, elnyomják ezeket. Az ilyen családok attól „valódi” városi munkáscsaládok, hogy itt minden családtag munkás (s általában gyárban dolgozik), mindenki maga is „bérből és fizetésből él”, s mindenki ezzel a munkával is határozza meg magát. Ehhez járul még az, hogy a család legalább valamelyik ágon már hasonló típusú munkáscsaládokból is származik, s ha van is esetleg – mentalitásában, értékeiben, s nem feltétlenül munkahelyét tekintve – paraszti rokonság, a velük való kapcsolat nem meghatározó, nem igazán szoros.

„A nagybátyám hetvenvalahány éves, és amit ő megtermel, az az ő magáé.

Nyulakkal foglalkozik rendszeresen... Hébe-hóba szoktak egy-egy nyulat hozni, aztán kész...”

Így azután nem véletlen, hogy ezekben a családokban sokkal általánosabb, hogy minden felnőtt aktív kereső is egyben. Ezekben a családokban a lánygyerekekkel szemben is alapvető követelmény a szakmaszerzés – azaz a gyári munkaszervezetbe lehetőleg szakmunkásként, tehát minél előnyösebben való beilleszkedés előkészítése, vagyis a család munkás-tradíciójának a továbbadása.

„... Hát én nem tudom, azt hiszem, hogy a mai világban szükség van arra, hogy az ember tanuljon. Én '86-ban végeztem, gyorstalpalón, másfél évig végeztem a szakmunkásképzőt, benn a gyáron belül, nem úgy, mint Andrea, három évig. Szükség van arra, hogy az ember tanuljon, hogy az érettségét letegye valaki, én úgy gondolom, hogy az az általános műveltséghez tartozik, hogy ma már nem a nyolc általános, hanem a minimális az, hogy az érettségét elvégezze valaki ...”

„... Hát gondolom, aki ma fiatalabb, az képezné magát tovább a mai nap, akármilyen nehezen megy, rászorít három évet, az érettségét, mert nem kérdezi senki, ha elmegy a munkahelyére, hogy hányással végezte az érettségét. Meglegyen az érettségi bizonyítvány, kész. Kettessel, hármassal, mindegy. De meglegyen neki.”

„Az érettségi az alapvető, általános műveltség, hogy megtartja az ember, vagyis hogy megcsinálja, mert a mi időnkben elég volt a nyolc általános. Ma már nem elég. Én úgy gondolom.”

Az a jelenség, hogy a háztartásgazdaság működési módja a „demográfiai viselkedésre” hatással van, itt is tettenérhető. Minthogy az e típusba tartozó háztartások nem tartanak fenn olyan gazdaságot, amely munkaerőszükséglete révén megkövetelné a nagyobb családok együttmaradását, itt sokkal általánosabb a kisebb, csak egy-egy nukleáris családból álló háztartás. Mindez szorosan összefügg azzal is, hogy e családok általában városiak, nem pusztán földrajzi értelemben, hanem abban az értelemben is, hogy többemeletes, kifejezetten városias jellegű bérházakban, bérházakokban élnek. A városi lakásokban élés két dolgot is jelent: egyrészt a városi környezetet, amely egy tradicionális városi munkáskultúra színtere, s egyben valamilyen munkás-közösséghez való tartozás lehetőségét. Másrészt azonban a városi lakások nem bővíthetők, s ez szintén a nagyobb családok együttmaradása ellen hat.

Az azonban, hogy e kultúrában a nukleáris családonként való együttlakás az általános, természetesen nem pusztán a lakások nagyságának következménye. Ez a fajta háztartásszerkezet részben a harmincas évek gyári-munkás tradícióiban is gyökerezik. Az akkori salgótarjáni gyárvilág paternalista gondoskodásához ugyanis hozzátartozott az is, hogy a gyár a számára fontos munkaerő, a szakmájához jól értő és minden tekintetben megbízható munkása életéről, létének biztonságáról, mindennapjainak zavartalan menetéről e béren túl is gondoskodik. E gondoskodás egyik alapvető eleme a munkás megfelelő minőségű lakással való ellátása, s így általában a kor színvonalát tekintve nagyon jónak számító szolgálati lakások juttatása is. (Nem közsímet, hogy a szolgálati lakásokhoz – igazodva a parasztság köréből frissen rekrutálódott munkásság igényeihez – az esetek döntő többségében tartozott valamilyen kis kert, akár helyben, akár távolabb, ahol a család valamilyen kiegészítő termelést folytathatott. E termelésre is állnak azonban a városi munkáscsaládok mai termeléséről elmondottak: a termelés mértéke és jellege alapvetően más volt, mint a már akkor is létező parasztmunkásoké – falusi ipari napszámosoké. E kiegészítő gazdaságok ugyanis valóban csak a kiegészítést szolgálták, s a család megélhetésének fő forrása a gyár volt, sőt még a kiegészítő me-

zőgazdasági termelést is a gyár tette lehetővé azáltal, hogy ennek megfelelő lakást illetve telket adott.)

Mindez a „gondoskodás” egy olyan szűk gyári „közösséget” jelentő kolónia keretében történik, ahol mindenki ismer mindenkit. A gyárnak részben ezen keresztül, részben pedig a telepnek a gyárhoz való fizikai közelsége következtében lehetősége van a gyáron kívüli élet kontrolljára is, s ezzel a kettősséggel – valóban paternalista módon – él is. Így tehát a kolónián lakás egyfelől egyfajta polgári biztonsággal és jóléttel párosul, de ennek ára van: a paternalista alávetettség. Ez az alávetettség a magánéletben is a gyár szempontjaihoz való feltétlen igazodást jelenti. A paraszti létforma és munka kötöttségeivel szemben a gyári fix munkaidő, a szabad vasárnap és az évi négy nap fizetett szabadság kisebb kötöttséget jelent, mint amelyet a paraszti gazdálkodás diktál, de ez együtt jár a gyárhoz való alkalmazkodás kényszerével.

Mindez mára természetesen nem maradt fenn ugyanebben a formában. A kolóniák zárt közösségei – részben a gyári lakások tanácsi kézbe kerülése következtében, részben a munkaerőmozgás felgyorsulása következtében – felbomlottak. Emiatt és további tényezők folytán – megszűntek ill. csökkentek a gyári szociálpolitika egyéb lehetőségei is (iskoláztatás, család támogatása, stb.), szaporodnak a munkalehetőségek, a szakképzési rendszer átalakulásával megnőtt a munkások mozgástere – lehetőség nyílt volna arra, hogy csökkenjen a gyár kontrollja munkásai felett.

A paternalista kötöttségek, legalábbis a nyolcvanas évek közepéig korántsem szűntek meg, legfeljebb más formákat öltöttek. De már nem a gyári szociálpolitikai juttatás volt a tét, hiszen ilyen juttatásokból egyre kevesebb volt – bár az sem mindegy, hogy a vállalat adott-e kölcsönt, vagy bármilyen segítséget a lakásépítéshez, vagy hogy élt-e bérlőkijelölési jogával. Az igazi tét azonban a jobban fizető munkákhoz való hozzájutás volt, a vgmk-ban való részvétel, a maszek munkavállalás elősegítése illetve meg nem akadályozása a munkaidő, a műszak, a szabadság, s adott esetben akár a táppénz ehhez való igazításával is. S mindez a gyárat megtestesítő művezető jóindulatának függvénye volt.

„A másik műszakban kiabált is (a csoportvezető), a munkát nem úgy osztotta be, ahogy kellett volna. Hát voltunk úgy, amibe bele is kezdtem az előbb, hogy tényleg leállt negyed egykor a gépünk, nem bírtunk dolgozni, mondtam neki, hogy adjon munkát, mert nem hiába jöttünk be, főleg éjjelesek voltunk, nekünk is jobb lett volna itthon aludni inkább, hát ő nem tud munkát adni, mert a félautomatán egy személy dolgozott, a másik gépen is egy személy dolgozott, oszt mondtam neki, hogy hát akkor csinálja úgy, hogy hát tegye át az egy személyt a félautomatára, hogy azok legyenek ketten, mink meg megyünk a helyére... Mert ott mondjuk kézzel kell beleszórni a szöveget, úgyhogy az rosszabb, az nem félautomata, de vállaltuk volna még azt is, csak hogy munkánk legyen. És nem. Majd ő négy órakor jön nekem szólni, hogy menjek oda a gépre a Bíróné mellé. Én meg azt mondtam neki, nem megyek negyedik személynek oda, azon két személy is nehezen tudja a normát megcsinálni, nem még négy személy. Úgyhogy a másik csoportvezető sokkal megértőbb, ő tényleg egy gépet mindig üresen hagy, úgy osztja az embereket, hogy egy gép mindig szabad legyen, hogy ha valami baj van, az embereket

tudja hová tenni. Ő meg szanaszét ossza az embereket, hogy ha egy gép elromlik, még csak véletlenül sem tudja hová tenni azt a három személyt, aki ott dolgozik. Oszt persze, ez nekem sokáig nem tetszett, oszt mondjuk, megint nem magamtul jöttem el abból a műszakból, mert ő szólt az én főnökömnek, hogy hát ő velem nem tud megegyezni, mert én visszabeszélek neki. Nem úgy csinálom, ahogy ő... Aztán két hétre rá már úgy rimázkodott, hogy menjek vissza, meg a főnökömnek is szólt, hogy tegyen vissza engem, mert amióta szétszedték azt a műszakot, azóta a termelés nem úgy megy ...”

„A szalagtól nem kelhetünk föl öt percre...Sürgetnek minket örökké. Valaki ki akar menni a WC-re, mindjárt küldenek neki három csomagot, úgy-hogy mindjárt bent kell neki maradni, vagy azt mondják, hogy sürgős, írják a kísérő lapra..”

„Most, hogy iskolába járok, mert beiratkoztam a szakközépbe, és szeretném az érettségit letenni, hát a ruhagyár nem szólt egy szót sem érte, hogy jelentkeztem... Úgy mentünk el az évnnyitóra, úgy, hogy nem engedtek el. Két órákor volt az évnnyitó, és háromnegyed háromkor engedtek el. Mert addig tart a munkaidő... Két óra húszkor kezdődik az iskola, kedden és pénteken, és jöttek velünk kedden aláíratatni a papírt, tizenkettő előtt, hogy pénteken háromnegyed háromig kell dolgozni, tehát túlóra. Hogy nem mehetünk el az iskolába...Ilyeneket csinálnak, ilyen húzásaik vannak...”

„És hét közben is van túlóra, és akkor még szombaton is be kell menni túlórába. Oda is menni kell. A kereset meg minimális. És nem mondhatom, hogy nem megyek, mert korábban volt rá eset, hogy fegyelmit kapott az, aki nem írta alá a túlórapiapírt... És a szabadságot sem lehet évközben kivenni. Olyan export van, vagy mit tudom én, és vannak ilyen leállások, most július huszadika előtt volt, az egész szalag leáll két hétig, és csak akkor lehet a szabadságot kivenni... Ha év közben jön valakinek valami, nem engedik el. Például készülünk októberben Csehbe, IBUSZ által, hát lehet, hogy nem engednek el, csak ha azt mondom, hogy haláleset van, de hát egy haláleset nem tart három-négy napig... Meg hát hogy rászorítják az embert, hogy hazudjon...”

Gyerekeik számára a sok rossz gyári tapasztalatból kiindulva igyekeznek olyan szakmát választani, amely kevesebb kötöttséggel, kellemetlenséggel jár. Ez azonban általában nem sikerül, hiszen a gyári szakmákat általában is e kiszolgáltatottság jellemzi, ezek nem egyedi jelenségek.

„Hát azt nem akartuk, hogy a gyerek is az Acélgyárba jöjjön. Nekem, azt hiszem, a hagyományból elég volt... A húgom például két gépen dolgozik, marós, gyalus. És hogy mondjam, három műszakba jár, egy elrettentő példa egy fiatalnak. Bemegy a fiatal megnézni, ez hol ide kap egy géphez, hol odakap egy géphez, plusz a három műszak, szóval elrettentő példa. Szóval, eszem ágában sem volt, hogy oda, három műszak, két gépen gürizni, hétezer forintért, és akkor azzal nincs más választás, legfeljebb még Miskolc, Ózd...”

„Egyedüli egy gyár, ami ezzel a szakmával foglalkozik, ezzel a ruhaipari szakmával, a Ruhaipari Gyár nálunk. Na, ez alkalmazza ezeket a tanulókat, ott tanulnak, egy hét gyakorlat, egy hét iskola, és szerződéseket írnak alá, hogy ott legyenek, vagy megmaradjanak az iskola után a gyárba. Hát elég az hozzá, hogy fölszabadult a gyerek, nem kötött szerződést második évben, amikor a szerződést kötötték, mert látta a kislány azt, hogy nem olyan a gyár, hogy ő oda szerződést kössön. Más lehetőség nálunk Tarjánban nem nagyon van, vagyis egyáltalán nincsen, mert Síküveggyár, Öblösüveggyár, kinn az Ötvözetgyár Zagyván, meg nálunk a Kohászati üzemek, hát ez mind olyan,

hogy nem a ruhaiparral kapcsolatos. Hát az az egy volt ruhaipar, vagyis a ruhagyár, na erre fel elment a kislány, letette a harmadévet, sikerült a szakmunkásvizsga neki, és elment oda dolgozni. Még a kórháznál volt ilyen munka, de hát az olyan sablonos munka, ilyen össze-vissza foltozzák, meg varrják, szóval nem olyan fölszabadult szakmára való meló.”

E városi munkáscsaládokat természetesen a pénzkereseti lehetőségek biztosításából leginkább a munkahelyi lehetőségek érintik, hiszen szakmájuk révén általában a gyárhoz vannak kötve, ott igyekeznek a napi nyolc órás munka és egyéb munkalehetőségek segítségével az elérhető maximumot megkeresni.

„Mink sem élünk meg a fizetésből, különmunkát vállalunk... Mert kilenc-ezerhatszáz forint egy háromtagú családnak a mai életben... mert a géemkát, azt nem számítom... amit vett az ember, három éve géemkázunk, azt mind abból vettük...”

„Mi dolgoztunk, és így lett arra pénz, amit akartunk venni. Hát többet dolgoztunk, túlóráztunk... Hát dolgoztunk egy héten még nyolc órát, és azt a pénzt már nem költöttük el... Meg elmentem segédmunkára, ismerősökkel, mi, fiatal emberek csak így ismerősökön keresztül...”

A városi munkás típushoz tartozó családok nem pusztán abban különböznek a szintén a gyárban dolgozó paraszt-munkás társaiktól, hogy gyári munkásként is definiálják magukat, de abban is, hogy fogyasztásukat alapvetően a pénzkeresési és pénzköltési stratégia határozza meg, azaz az ő életükben – szöges ellentétben a paraszt-munkás típusal – a pénznek alapvető szerepe van. Számukra a javak elérésének útja egyértelműen a pénzen keresztül vezet, úgy használják a pénzt, ahogy azt piaci társadalmakban szokás: fizetési eszközként, a csere eszközeként, értékmérőként és értékőrzőként. (Ennek ellenére ezekben a családokban is előfordulhat, hogy valamit megtermelnek saját maguk számára, vagy hogy valamilyen fogyasztási cikket, szolgáltatást munkacsere révén szereznek meg.) S ez a fajta viszony a fogyasztáshoz nem pusztán azt jelenti, hogy az elvégzett munka és az érte megszerezhető javak közé beékelődik közvetítőként a pénz. Ezáltal az általuk is vallott „Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!” erkölcsi parancs – egészen új értelmet, értelmezést nyer.* A cél most egyértelműen és elsődlegesen bizonyos szükségletek kielégítése, fogyasztási javak megszerzése, de csak a családi költségvetés egyensúlyának felborítása nélkül – ezt jelenti most az „addig nyújtózko-

* Ugyanezt a parancsot a salgótarjáni munkásháztartások körében talált másik alapvető típus háztartásaiban, a paraszt-munkás háztartásokban egészen másképp értelmezik. Számukra e parancs szoros összefüggésben áll a gyári munka mellett fenntartott parasztgazdaság működésével. A háztartást és e parasztgazdaságot úgy kell együttesen megszervezni, hogy abból, bár természetesen a termelésen keresztül, a háztartás is hasznot húzzon. Központi szereplője a parasztgazdaság, amelynek gazdálkodási rendjét a kisparaszti tradíció erkölcsi szabályozzák. Ebből egyértelműen következik a háztartásgazdaság mindennemű igényének a csak és kizárólag a családtagok kétkezi munkájára való alapozása és a pénzgazdálkodás minimalizálására való törekvés. S ebbe az erkölcsi rendbe a kölcsönök felvétele, az ezáltal előrehozott fogyasztás már csak azért sem fér bele, mert számára nem a fogyasztás, hanem a gazdaságnak a normák szerinti jó működése az érték.

dás”. Ebből következően viszont a végzendő munka mennyiségét csak részben határozzák meg az erre vonatkozó normák, s ezeknél erősebb a különböző szükségletek kielégítésére irányuló igény – így ennek fényében határozódik meg a végzett pluszmunkák mennyisége is.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a városi munkáscsalád típusba sorolt családok számára ne lenne alapvető érték a munka, sőt, de ez a napi nyolc órai munkát jelenti, és nem feltétlenül jelenti az összes ébren töltött idő „hasznos” eltöltését. Így ezeknél a családoknál előfordul, hogy „tudnak” pihenni, nem abban az értelemben, hogy objektíve megengedhetik maguknak, hiszen e kérdésben a lehetőség léte vagy nem léte egyáltalán nem képezheti „objektív” megítélés tárgyát egy bizonyos szegénységi szint fölött – s e családok afölött vannak –, hanem abban az értelemben, hogy előfordul: meg *merik* maguknak engedni, hogy pihenjenek. S e pihenésnek a korábbiakban vázolt munkáskultúrában tradíciói is vannak, hiszen az olvasókörök, a vasárnap délelőtti kocsmai politikázások, kórusok stb. éppen a munkásvilág aktív pihenési formái voltak. E tradíciók helyett ma inkább az utazás, nyaralás, horgászás, otthoni olvasás, mozizás stb. jelentek meg aktív pihenési formaként, ez azonban nem változtat azon, hogy az e típusba tartozók – a paraszt-munkásokkal ellentétben – ezt meg *merik* maguknak engedni.

„Szeretünk jönni-menni, eltölteni két hetet Lengyelben. Általában el szoktunk menni tíz napra, két hétre, családotul ... Az más, ha vásárolni megyünk Csehbe, akkor más, oda csak ketten (a nők) megyünk. De amióta idejöttünk, minden évben megyünk, azt hiszem....De megyünk vásárolni is...”

„Szombat-vasárnap el szoktunk menni kirándulni valahova. Például a múlt héten voltunk Bükkszéken.”

E típus esetében gyakori az is, hogy a kis mértékű földművelés, a hobbykert művelése, de a szülőknek való besegítés is az aktív pihenés, a szórakozás, kikapcsolódás egyik formájaként jelenik meg – bár természetesen nem mellékes az ebből származó anyagi haszon sem.

„Volt Somlyó-bányatelepen egy telkünk... Nem tudom, jártak-e arra, ez nagyon szép most, üdülőtelepnek van nyilvánítva. No, ott kiadtak parcellába nem tudom, hány négyzetméter földet, kiadták ilyen zártkertnek. És nem kellett adót fizetni utána... Azt, hogy feltörtük, mert abba volt kezdve szederbokortól szakramentumig szűzmária, minden... Na, azt feltörtük, szépen megcsináltuk, műveltük a földet, és amikor már készen voltunk, de mikor már beültettük fákkal, már amikor termett volna a fa, akkor a tanács bedobta, hogy elveszik a telket, amennyiben nem fizetjük ki, négyzetméterenként nem is kis összegért. Úgyhogy azért a négyzetméterért, ami nekünk volt, azért kellett volna huszonháromezer forintot kell fizetni...Amikor öt forint volt tavasszal egy csomag zöldség, zöld levél, én kimentem a telekre, és leszedtem... Meg patisszont, meg hagymát, talán két évig se használtuk, míg elvették, volt szőlős, málnás... ellátni nem tudtam magunkat belőle teljesen, pláne nem eladni, de egy darabig volt belőle, hagyma, zöldség, répa, körte, alma lett volna később... Eredetileg ingyen adták, hobbykertnek, csak azután gondoltak egyet a tanácsnál, és elvették...”

E mai munkáscsaládokat – a harmincas évek munkáscsaládjainál sokkal inkább – jellemzi az állandó hajsza, az éjt nappallá tevő munkavégzés. E munka mellett már nem fér bele az életbe a pihenés. S a különbségnek csak részben oka az, hogy a harmincas évek gyári munkásainak olymértékben volt tilos „fusizniuk”, hogy ezt valóban nem is merték megtenni, míg ma általános a második gazdaságban való részvétel. A másik – ennél talán lényegesebb – ok az, hogy a mai salgótarjáni gyári munkás – szemben a harmincas évekből – nem tud fizetéséből, illetve a gyártól kapott egyéb juttatásokból olyan szinten megélni, ahogy ezt a maga számára megfelelőnek, normának érzi. S a normák és a bérek nyújtotta lehetőségek ilyen mértékű eltávolodásának oka a hatvanas-hetvenes évek „fogyasztói szocializmusában” keresendő, amely a fogyasztói javaknak az addiginál sokkal szélesebb skáláját tette reálisan elérhetővé, s így vágyottá. Ezzel párhuzamosan lehetőséget adott a nyolc órán túli ipari illetve szolgáltató jellegű munkavégzésre, a nyolcórás munkánál sokkal jövedelmezőbb módon. A fogyasztói javak megszerzése csakis ezáltal válhatott reális lehetőséggé. E változások pedig abban az irányban hatottak, hogy e relatíve jól élő városi munkás réteg nemhogy javainak bővítésére, de életszíntvonalának megtartására sem maradt képes egyre jelentősebb mértékű többletmunka vállalása nélkül, sőt egy idő után azzal együtt sem. Így, a kialakult új értékrend fényében már számukra sem feltétlenül megengedhető a pihenés, annak ellenére, hogy szükségleteik közé az aktív pihenési formák is beletartoznak, ezért az ezekhez szükséges anyagi fedezetet is igyekeznek előteremteni. Mindez ellentmondásos helyzetet teremt: nem érték állandóan dolgozni, sőt, érték a pihenés, de a saját maguk számára normának tekintett életszínvonal, amelynek része pl. a nyaralás is, csak az éjjel-nappali munka árán teremthető meg.

A fentiekben vázolt fogyasztáshoz, pénzhez illetve munkavégzéshez való viszonyhoz szorosan kapcsolódik az a mód is, ahogyan az e típusba tartozók a családi költségvetés egyensúlyban tartását értelmezik. Ebbe az egyensúlyba például – szemben a paraszt-munkás típussal – belefér a kölcsönök igénybevétele, a kritérium csak az, hogy a kölcsön mértéke nem haladhatja meg a biztosan törleszthető összeget. Sőt, nagyon gyakran élnék is a kölcsön-felvétel lehetőségével, s nem elsősorban annak esetleges – az infláció és a kamatlábak eltéréséből fakadó, bár szintűgy figyelembe vett – haszna miatt, hanem azért is, mert számukra könnyebben járható út a kölcsön, mint az előre spórolás. Ha ugyanis egyszer már fölvtették a kölcsönt, annak visszafizetése az egész család számára „morális” parancs, így minden hónapban előteremtik a szükséges összeget. Egy esetleges „előre-spórolás” esetében viszont minden hónapban meg kellene állni egy kéznél lévő pénzösszeg elköltését.

Mit jelent mindez, túl a kölcsönfelvételi hajlandóságon? Azt, hogy ezekben a családokban a költségvetés egyensúlyban tartása úgy megy végbe, hogy ha a nyújtózkodási vágy nagyobb, mint a takaró hossza, akkor összehúzózkodás helyett a takaró megnyújtását választják. Ez adott esetben általában a vállalt munkamennyiség növelését jelenti.

„Hogy jövünk ki a pénzből? Nehezen...Ki jövünk... Feladjuk a részletet, feladjuk az ifjúságit, a nagy életbiztosítást, oszt élünk..., úgyhogy van itt mit aprítani a tejbe, a kettőnk összjövedelme kilencezer hatszáz forint, de esküszöm, ha feladom a részleteket, a rezsit, meg az ő pénzét, hát körülnézhetek. Vagy meghúzom a gatyaszíjat, vagy lemondok minderről, oszt abszolút sehová nem járok, oszt élek itt bezárkózva, mert ebből a pénzből nem tudok megélni, ez tény és való.”

„Vett föl a férjem káestét, meg kértünk kölcsön a húgomtól, már annyira nem volt pénzünk, hogy kértünk kölcsön. Nem volt olyan sok adósságom, kétezer, háromezer, mikor újra elkezdtem dolgozni, akkor kezdtem törleszteni, akkor visszaadtam.” „Mert hát az alapom az négyezerhat... Az sem sok, amit a gémkában megkeresek, és bent vagyok reggeltől este hatig, meg szombat, vasárnap. És keresek ötezer forintot pluszba, ez sem sok...Együtt majdnem tíz, de azért éjjel-nappal dolgozni kell..., és ahogy hallgatja az ember a rádiót, jövöre még többet fog kelleni dolgoznunk... még majd túlórázunk éjszaka is...”

„Én mióta ... én huszonkét év óta asszony vagyok, én mióta az eszemet tudom, mindent OTP-re vettem. Mink is hárman voltunk testvérek, nem nagyon eleresztve otthonról, ő is úgyszintén, úgy kezdtük az életet, hogy mindent, amit vettünk, OTP-re vettünk. Amint az egyik letelt, jött a másik. Ha valamit venni akartunk, jött a személyi kölcsön. Na és huszonkét év óta ez megy. Most jelen pillanatban tavaly vettem egy mosógépet OTP-re, az már letelt, meg vettük a színes tévét. Ez majd le fog telni novemberbe.”

Nem arról van szó, hogy az e típusba tartozó családok soha ne éljenek a szegény-kultúra költségmegtakarító „praktikáival”, de ezt nem szívesen teszik. Ennek egyik legmarkánsabb megnyilvánulási formáját étkezési szokásaikban találhatjuk. Ezek a családok azok, amelyek annak ellenére, hogy drága, a húst szeretik, s ahol nem azért nem esznek üzemi ebédet, mert az otthonról hozott étel olcsóbb, hanem azért, mert otthon ennél sokkal jobb minőségű főtt ételt készítenek, még ha az drágább is.

„Mit szeretünk? Hát a húst, húst hússal, meg a főzeléket is szeretjük, mi legalábbis a Zsuzsival, ő (a férj) kevésbé, nem nagyon eszi meg...”

„... mi húsosak vagyunk... mi a húst hússal szeretjük... a férjemnek is mindig azt csomagolok, mi azt szeretjük, egy jó szelet rántotthúst, vagy sültet... hát eddig télire be szoktam szerezni, téli időszakra, mert ez a szokásom, a savanyútól a káposztáig, paradicsomig szörpig mindent... épp tegnap főztem délután szörpöt még a főzés mellett, hát úgy lesz majd, hogy eddig két zsák krumplit rendeltem, és még két zsák hagymát, most meg három zsák krumplit rendeltem és három zsák hagymát. Hát, eszünk majd paprikáskrumplit, meg sült krumplit, meg ami jön, ha fölmege a hús ára...”

A fentiekből látható, hogy e típus „biztonsági stratégiája” egészen más jellegű, mint a paraszt-munkásoké. Nem a „mi a jég hátán is megélünk a magunk módján” attitűd jellemzi őket. Ez az attitűd a külvilág változásaitól maximális mértékben függetlenített, ill. a két lábon – ipar és mezőgazdaság – álló életet jelenti. Egy mondatban talán a következőképpen tudnám biztonsági stratégiájuk lényegét összefoglalni: „mi képesek vagyunk megtalálni azokat a jövedelemforrásokat, pénzgazdálkodási formákat, amelyek számunkra – állandóan bővülő – szükségleteink kielégítését

biztosítják.” Ez tehát egy olyan típusú racionális gazdálkodás, amelyben a racionalizáció alapszempontja a „befektetett munka – szerzett jövedelem” arány maximalizálása – azaz piaci racionalitás. S valószínűleg éppen ezért jellemző a típus tagjaira, hogy munkájukat – amennyiben szakmájuk erre lehetőséget ad – a második gazdaságban is általában pénzért hasznosítják és nem viszont-munkáért.

„Az más, ha vásárolni megyünk Lengyelbe, akkor más, oda csak ketten (a nők) megyünk, neki (a férjnek) más munkája van azalatt... Mi megyünk Lengyelbe, ő meg megy Zsulypusztára festeni. Onnan jött ő, odavalósi az édesapja neki, és hát oda hívják festeni, meg hát minden mást is megcsinál építkezésnél... Kell az a kis pénz még, a fizetésből, abból nem lehet megélni, és a gyereket is iskolázni, nem lehet...”

A városi munkás háztartások tehát valódi piaci típust képviselnek – háztartásgazdálkodásuk működésének logikája jelentős részben piaci racionalitáson alapul. Élet- illetve biztonsági stratégiájuk úgy működik, hogy saját magukat a munkaerőpiac egy meghatározott szegmensében – az ipari, gyári világban – próbálják meg a lehető legjobban értékesíteni. Érték- és normaviláguk ehhez a gyáripari munkához köti őket. A piaci jellegű racionális kalkuláció ellenére ez a kötöttség élesen elkülöníti őket a vállalkozók – általam jellemezni nem kívánt – típusától. Annak ellenére ugyanis, hogy esetenként szakmájuk lehetővé tenné számukra a kisiparossá válást, az önállósulást, ez számukra – nem pusztán az induló tőke megszerzésének esetleges nehézsége miatt – nem alternatíva. Pénzben kalkulált biztonságuk egyik alapvető eleme ugyanis a gyártól rendszeres időközönként kapott, előre kalkulálható nagyságú fix jövedelem, amely – ha minden kötél szakad, s pluszjövedelem szerzésére nincs mód – biztosítani tudja a megélhetés minimális szintjét. S ez adja biztonságuk másik alapvető elemét.

Éz a háztartásgazdálkodási forma jelentősen különbözik a paraszt-munkás háztartásokétól abban, hogy logikája sok vonatkozásban piaci. S e piaci logikából további eltérés is adódik: a biztonsági stratégia sokkal több ponton enged teret a családtagok egyéni döntéseinek, szemben a lényegében csak családi döntéseket lehetővé tevő paraszt-munkás háztartásokkal. Minthogy a munkás háztartások úgy működnek, hogy alapvető funkciójuk a kívül megtermelt jövedelem közösen történő elfogyasztása, a jövedelem megszerzésében a családtagok egyéni igényeinek sokkal nagyobb teret enged. A szakma, illetve munkahely megválasztása csak sokkal lazábban, sokkal távolabbról kötődik az egész család biztonsági stratégiájához, mint a paraszt-munkás típus esetében. Minthogy nincsen egy olyan családi gazdaság, amely megkövetelné az otthoni munkára fordítandó szabadidő (értsd: nem a munkahelyen töltött idő) összehangolását, a háztartásgazdaság alapvetően nem avatkozik be sem a munkahelyi, sem az egyéb jövedelem megszerzésének módjába, a jövedelemszerzés formáját nem határozza meg. Az ennek körvonalait meghatározó tényező pusztán a gyári munkás tradíció, amely a jövedelemszerzés alapvető formájaként a gyári, ipari munkát jelöli ki.

A városi munkások a következő generáció számára is ugyanezt a – részben a gyár által nyújtott – biztonságot akarják megadni a megfelelő képzettség, szakma megszerzésével. Ez különbözteti meg őket a modernizálódó paraszt-munkás családok háztartásgazdálkodási jellemzőitől. E típus gyerekei számára ugyanis már alternatíva a vállalkozói lét. Feltehető, hogy a városi munkáscsaládok stratégiája a rendszerváltás után a modernizálódó paraszt-munkás családok stratégiájához képest sokkal kevésbé válik majd be. Korábban a gyárban relatíve jól alkalmazkodó szakmunkást a gyár akár még a gyáron kívüli jövedelmének megszerzésében is segítette (pl. szerszámok kölcsönzésével), mára azonban a bomló ipar egyre kevesebb biztonságot nyújt. A második gazdaság felbomlása sem kedvez e típus részben erre alkalmazott élet-stratégiájának. Minthogy pedig a szocializmus munkaerőpiacán a jól végzett munka nem volt alapvető érték, s minthogy a többség a napi 8 óra helyett esetenként 16-ot is dolgozott, s ez szükségképpen az „energiák tartalékolását” eredményezte, egyáltalán nem biztos, hogy a gyárak munkásai könnyen tudnának modern kapitalista gyárakban munkát találni. Helyzetüket súlyosbítja, hogy szakmaik csak az amúgyis deficités nehéziparban alkalmazhatók, más típusú ipar azonban Salgótarján környékén egyelőre nincsen, és kérdés, hogy mennyi időbe telik, amíg egyáltalán megjelenik.